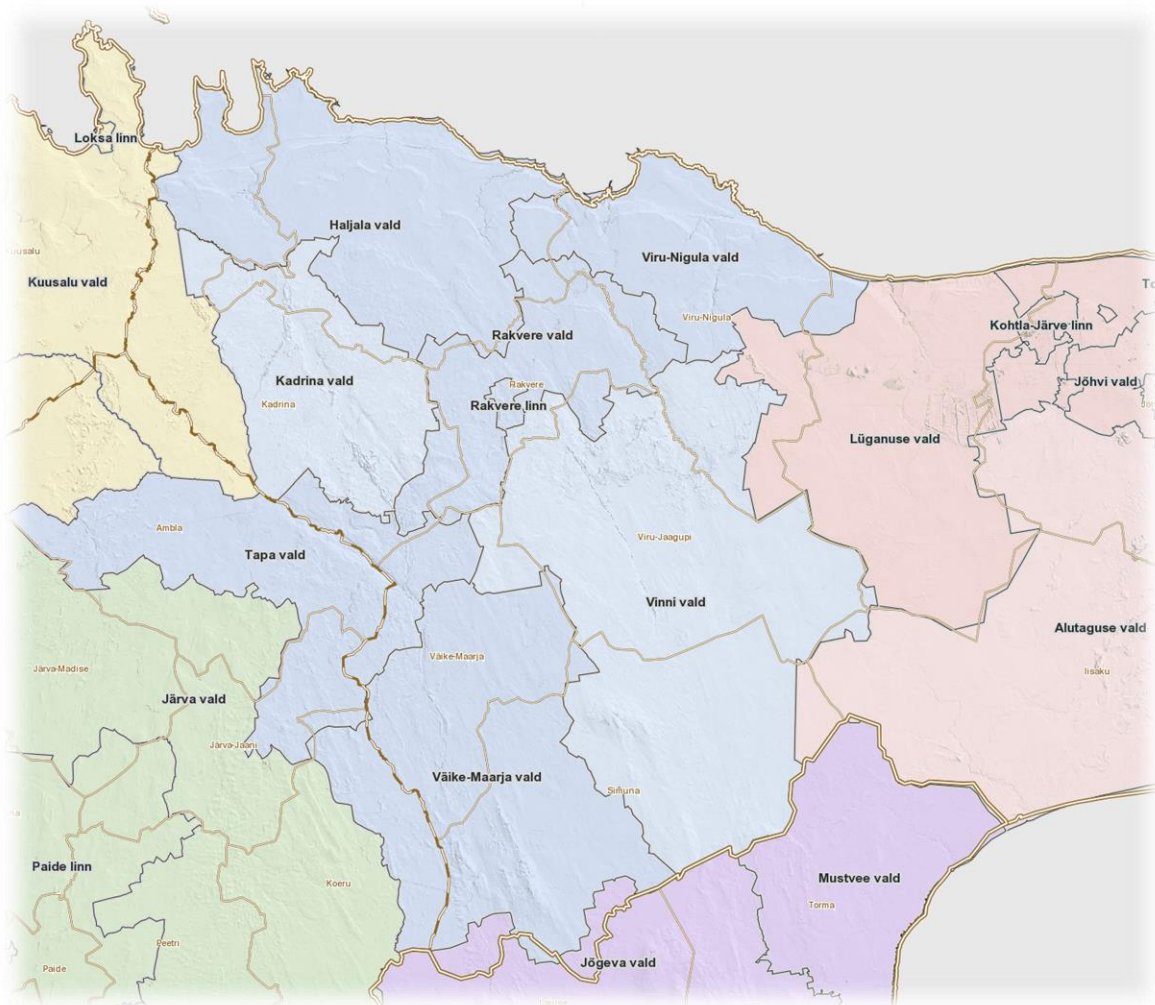

Lääne-Viru maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Viru-Jaagupi kihelkonna pühapaigad

Lääne-Viru maakond

Pühapaikade andmed

Töö nr: 1880MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Laura Mäemets, MA

Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Reeli Reinaus, MA

Mart Hiob, PhD

Kristjan Piirimäe, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	6
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	8
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	8
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	9

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Laura Mäemets, vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Mart Hiob (projektijuhtimine, välitööde fotod, teabepäeval osalemine, järeltööd);

Kristjan Piirimäe (GIS andmete loomine).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
2.04.19	Tudu	Ohvrikivi, Hiiekask, Hiiekoppel, Hiie mägi	Laura Mäemets, Mari-Ann Rimmel
13.04.19	Karkuse, Koeravere, Mõdriku, Nurkse, Põlula, Raudlepa	Ohvrikivi, Ohvriallikas, Liivamägi, Kirikumägi, Hiemägi, Hiieallikad, Kunela allikad, Viru hiis, Pühamänd	Laura Mäemets, Mart Hiob
22.05.19	Karkuse, Mõdriku, Põlula	Ohvrikivi, Ohvriallikas, Mari allikas, Hiemägi	Laura Mäemets
23.07.19	Kantküla, Roela, Tudu	Mustjärv, Roela hiis, Tudu hiis	Laura Mäemets
27.09.19	Väike-Maarja (teabepäev)	teabepäev Väike-Maarja muuseumis	Laura Mäemets (ettekanne), Pikne Kama, Mart Hiob, Kristel Kivari (osalejad)
17.10.19	Vinni	Taara tammik	Laura Mäemets
5.11.19	Vinni	Intervjuu Ilme Postiga, Taara tammik	Laura Mäemets
3.12.19	Tudu, Karkuse	Tudu hiiekoppel, Ohvrikivi	Laura Mäemets

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 280 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 83 tundi.

Järeltööd: 40 tundi.

Kokku: 403 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiivandmete, kirjalike väljaannete ja kaardandmete analüüsi ning välitööde ja teabepäevade läbiviimise lõpptulemusena kujunes kokku **123 potentsiaalset pühapaika** Viru-Jaagupi kihelkonnas. Sinna sisse on arvatud kõik kohad, mille puhul võis eeldada, et tegemist võib olla pühapaigaga: veekogud (järv, jõgi, oja, allikas), kabelikohad, linnamäed, kivid (lohukivi, jäljekivi, ohvikivi, rändrahn), maa-alad (põld, heinamaa, mets, võsa, soo, raba, karjamaa), risu(või reo-)mäed, kalmed jne taludega lõpetades. 123 koha sisse on arvatud ka juba kaitse all olevad või kaitseala sisse jäävad objektid, pühapaiga kompleksid, hävinud paigad, puuduliku kohaandmestiku või pärimusega kohad, ainult toponüümi sisaldavad paigad jmt. Ehkki pühapaiga inventeerimise eelduseks oli pärimus ning objekti olemasolu tänapäeval, oli töö kvaliteeti ning tulemuslikkust silmas pidades mõttekas võtta eeltöös arvesse ka kohti, mille puhul inventeerimist kavas ei olnud (nt kabelikohad, järved, juba hävinud kohad jmt) – lihtsustamaks välitööde läbiviimist ning loomaks juurde võimalusi leida juurde uusi kohti.

Välitöödel inventeerimiseks jäi **123st** potentsiaalsest objektist järgi **19 kohta**, mis lisandusid teabepäeval või olid arhiivi- või välitööde käigus selgelt lokaliseeritud ning eeldatavasti säilinud. 19 koha seas esines ka mõni erand – objektid, mille puhul polnud olemasoleva teabe põhjal võimalik välja selgitada nende konkreetset paiknemist (nt samas areaalis mitu potentsiaalset kandidaati), ent mille puhul oli lootus, et kohalikke küsitledes või koha peal visuaalset vaatlust tehes ja olemasolevaid andmeid võrreldes saab see võimalikuks. Sealjuures lisandus pühapaiku ka Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse kaudu, mille kohta arhiiviteateid ei pruukinud olla.¹ Osaliselt on inventeeritud ka juba kaitse all olevaid objekte.² **Kokku inventeeriti Viru-Jaagupi kihelkonnas 15 kohta.** Nende sisse on arvestatud ka mitmest objektist koosnevad kompleksid – nt mitu allikat on määratletud ühese allikaalana. Ülejäänud 4st algselt inventeerimisele plaanitud kohast ilmnis **üks paik, mille kohta pole selget pühapaigapärimust** ja seetõttu jäi see inventeerimisest lõpuks välja, **ühe objekti puhul ei saa olla kindel, kas on tegemist õige kohaga, kaks jäid leidmata**³. Leidmata kohtade puhul ei saa välistada võimalust, et nendest siiski vähemalt mõni alles võib olla, mistõttu võib nende põhjalikum edasiuurimine anda täpsema vastuse. 11 kohta 15st inventeeritud kohast on lokaliseeritud arhiivitööl, 4 pühapaiga asukohta täpsustasin välitöödel, millest 1 kohalike elanike abiga. Teateid arhiiviallikes mainimata ajaloolistest pühapaikadest välitööde käigus ei lisandunud.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Karkuse ohvikivi** (ka Suur kivi) Karkuse küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl;
- 2) **Kirikumägi** (ka Koeravere külavain) Koeravere küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 3) **Hiemägi** Mõdriku küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 4) **Mõdriku allikad** (ka Mõdriku-Vetiku allikad, Hiieallikad, Silmaallikas, Peetri allikas, Jaagu allikas, Madirahva allikad, Silmarohuallikas, Keremi allikas, Ohvriallikas, Tahu allikas, Rägavere allikas) Mõdriku küla: lokaliseeritud arhiivitööl;

¹ Selliste objektide juurde on edaspidi lisatud PK lühend.

² Selle hulka on arvatud objektid, mis jäävad kaitseala sisse või on üksikobjektina kaitse all kui mitte pühapaik. Tähistatud on need eraldi looduskaitse (LK), maastikukaitseala (MKA) või muinsuskaitse (MK) tähisega.

³ Põhjuseks suuresti puudulikud kohaandmed (välitöödel läbiviidud küsitlused ja otsingud tulemust ei andnud).

- 5) **Mari allikas** (ka Maarja allikas) Mõdriku küla: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl kohalike abiga;
- 6) **Kunela allikad** (ka Selja jõe läte, Hiieallikad) Mõdriku küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 7) **Viru hiis** Nurkse küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 8) **Taara tammik** (ka Kitsekoppel, Kiigemägi, Vinni-Pajusti tammik) Vinni alev: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud kohalike elanike abiga välitööl;
- 9) **Pühamänd** (ka Lavi ohvrimänd, Põlula pühamänd) Lavi küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 10) **Hiiemägi** (ka Toaesine mägi) Põlula küla: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 11) **Tudu hiiekask** (ka Tudu hiie koht) Tudu alev: lokaliseeritud arhiivitööl, täpsustatud välitööl;
- 12) **Hiiekoppel** (ka Hiienukk, Hiis, Hiienokk) Tudu alev: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 13) **Roela ohvriase** (ka Roela mägi) Roela alev: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 14) **Hiie mägi** Tudu alev: lokaliseeritud arhiivitööl;
- 15) **Püha järv** (ka Mustjärv) Kantküla küla: lokaliseeritud arhiivitööl.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida:

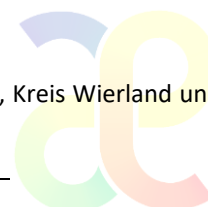
- 1) **Liivamägi** (ka Kuusikmägi) Karkuse küla: tegemist on paigaga, kuhu on kunagi jäänud ohvriallikas ja ohvrikivi, millest viimane on leitud ja inventeeritud. Väga võimalik, et Liivamägi on kunagine pühapaigakompleks, mille puhul eraldi pärimust pole kas veel leidnud või polegi eraldi kogutud. Liivamäel on asunud ammu hävinud Kuusikmäe talu, mille lähedal pärimuse järgi asunud ka Liivamäe lage, kus tehtud jaanituld ja tantsitud ning Neitsimägi⁴.
- 2) **Ohvriallikas** Karkuse küla: Liivamäe läheduses asunud ka pärimuse järgi ohvriallikas, mis jooksnud välja künkast ning asunud ohvrikivi lähedal. Allikas jooksnud tiiki, millest viimane on 1963. aasta teate järgi hävinud, aga teate järgi pole selge, kas hävinud on ka allikas. Inventeerimise tulemusena on arvatava ohvrikivi lähedal, ligi 40 meetri kaugusel kivist leitud liigniiske ala, mille puhul võib oletada allikat. Kas aga tegemist on pärimusteates kirjeldatud allikaga, pole selge, kuna tiigist jälge pole ning samuti ei ole märg ala ka künkast väljuv.
- 3) **Tudu hiis** Tudu küla: Tudu hiis olevat pärimuse järgi Muraka rabas, aga väga raske lokaliseerida, kuna teated on lakoonilised ning neid on vähe. Tudu järvest lõunasse jääb ka Anisoo nimeline paik – võimalik, et paik on seotud hiiega, aga pole selge. Anisoo jääb juba Simuna khk-nda.
- 4) **Ohvrikivi** Tudu alev: kivi on otsitud, aga seni on see jäänud leidmata. Kivi on olemas ka PK objektina (reg. nr. PK 900:KIV:003), aga on alust arvata, et PK punkt on Maa-ameti kaardil vales kohas, kuna otsingute käigus ei asunud PK objekti tähise all ja selle lähipiirkonnas ühtegi kivi. Ka ei ole kivi kohta eraldi pühapaigapärimust peale PK punkti. Siiski võib arvata, et täiendav uurimine ja uus otsing koos PK teate andja [REDACTED] võib anda positiivse tulemuse.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Risti ja auguga kivi** Inju küla: pärimuse järgi viidud kivi minema surnuaiale.
- 2) **Hoitud mets** Kantküla: tegemist vaid vanal kaardilt⁵ leitud toponüümiga, mille puhul ei oska arvata, kas võib olla tegemist pühapaigaga või mitte. Võrreldes vana kaarti praegusega, näib koht olevat PK metsamajandi laululava ja PK hirvepargi läheduses, mis viitab kunagisele

⁴ Vt EKIKN rak es1 a-m [225/6] (655769/71) ja EKIKN rak es1 n-t [2/3] (655895/7)

⁵ RA digiteeritud kaardid: Special-Karte von den Ländereien des im Gouvernement Estland, Kreis Wierland und Kirchspiel Jacoby belegen Gute Raggafer, EAA.3724.4.1725 leht 1 (LK3)

kokkukäimiskohale ning mis omakorda võib viidata ka pühapaigale, ent mida siiski on raske tõestada.

- 3) **Ahervars** Kulina küla: Kulina piirkonnas on ka allikad, mäed – väga võimalik, et Lipumägi on kunagine hiemägi olnud, mida aga tõestada on allikate puudumisel raske. Ahervare asukohta on raske määratleda! Väga võimalik, et hävinud ja konkreetset pühapaigapärimust ka ei ole.
- 4) **Hiis** Lavi küla: hiiest on ainult üks teade, mille järgi see peaks asuma allikate ja ohvrikivi lähedal. Kohalikud ei tea ning võimalik, et hiis on kalatiikide alla jäänud.
- 5) **Hiis ja Tõnni vakk** Rägavere küla: leitud vaid üks Eiseni teade⁶, mille puhul ei selgu täpset pühapaikade asukohta ning on raske maastikul lokaliseerida. Väga võimalik on ka, et tegemist on hävinud kohtadega.
- 6) **Pulmalised** Võhu küla: teadete järgi on kivid jõe põhjas ning seega jäi inventuurist välja. Lisaks pole selge, kas on tegemist pühapaigaga ning ka asukoht jõe põhjas on raske lokaliseerida.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Üldiselt on Viru-Jaagupi kihelkonnas palju pühapaiku, sh ohvrikive juba varem kaitse alla võetud. Võib arvata, et nõukogude ajal on piirkonnas tegutsenud kolm eriti usinat koduloolast – [REDACTED] – tänu kellele hulgaliselt kohti kaitse all tänaseks ka on. Tugevalt on esindatud Tudu piirkond, kus on kohalike poolt tähistatud ära Tudu hiiekoha ase, lisaks leidub ohtralt PK objekte. Ka Mõdrikut võib silmapaistvamatest uuritud kohtadest välja tuua, kuna seal on tegutsenud [REDACTED] ja tema teadmisi on kandnud edasi tema õde, [REDACTED]. Üldiselt kehtib tendents, et kus on olnud tegevad aktiivsed koduloohuvilised inimesed, seal on ka kohalike inimeste teadlikkus mõnevõrra parem, mis puudutab pärimuslikke kohti jmt. Sellegipoolest on tuntav katkestus inimeste mälus, kuna pühapaigateemad pole alati igas peres ju esil jututeemana olnud ning ka põliseid elanikke napib.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Nagu eelneva peatüki all juba öeldud, on põhiliseks probleemiks olnud kohalike elanike puudulikud teadmised pühapaikade või üleüldse oma kodukandi ajaloo kohta, lisaks ka muidugi on raskendanud tööd kohtade lokaliseerimisel lakoonilised teated, mis ei edasta detailsemat kohainfot. Ikka ja jälle kerkib esile probleem, kus on potentsiaalne objekt maastikul leitud, nt kivi, aga pole enam neid, kes seda oskaks kinnitada või ümber lükata, et tegemist just õige objektiga on.

Töö lõppfaasis selgus, et Väike-Maarja muuseumis on palju veel süstematiseerimata Eduard Leppiku poolt kogutud materjali. On võimalik, et kui võtta terve kogu otsast lõpuni põhjalikult läbi, võib veel leida varem avaldamata teavet pühapaikade kohta Lääne-Virumaal.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Suur kivi** (ka Ohvrikivi) Karkuse küla
- 2) **Koeravere külavain** (ka Kirikumägi) Koeravere küla
- 3) **Pühamänd** (ka Lavi ohvrimänd, Põlula pühamänd) Lavi küla

⁶ M. J. Eisen. Ohvrivakad. Tõnni vakk. 1918, nr 3-4, lk 72; Eisen "Esivanemate ohverdamised" lk 69

- 4) **Hiemägi** Mõdriku küla
- 5) **Hiieallikad** (ka Mõdriku-Vetiku allikad, Silmaallikas, Peetri allikas, Jaagu allikas, Madirahva allikad, Silmarohuallikas, Keremi allikas, Ohvriallikas, Tahu allikas, Rägavere allikas) Mõdriku küla
- 6) **Hiieallikad** (ka Selja jõe läte, Kunela allikad) Mõdriku küla
- 7) **Viru hiis** Nurkse küla
- 8) **Tudu hiiekask** (ka Tudu hiie koht) Tudu alev
- 9) **Hiiekoppel** (ka Hiienukk, Hiis, Hiienokk) Tudu alev

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Püha järv** (ka Mustjärv) Kantküla küla
- 2) **Mari allikas** (ka Maarja allikas) Mõdriku küla
- 3) **Hiemägi** (ka Toaesine mägi) Põlula küla
- 4) **Roela hiis** (ka Roela mägi) Roela alev
- 5) **Hiemägi** Tudu alev
- 6) **Taara tammik** (ka Kitsekoppel, Kiigemägi, Vinni-Pajusti tammik) Vinni alev

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eilart, Jaan. „Täname tamme Virumaa vägevuse eest.“ - Viru Sõna, nr. 65, 1. juun. (1991), lk 1.
- Eisen, Matthias Johann. „Esivanemate ohverdamised“ (1920), lk 54
- Eisen, Matthias Johann. „Pühad kohad“. Ohvriaiad. (1918/9), nr 8-9, lk 177
- Eisen, Matthias Johann. „Ohvrivakad.“ Tõnni vakk. (1918), nr 3-4, lk 72
- Eisen, Matthias Johann. „Kolmandad Eesti kohalikud muistejutud.“ (1920), lk. 192-194
- ERA topograafiline kartoteek.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA ja EKLA käsikirjakogud.
- ERA fotokogu.
- Eriit, Erich. „Kunela küla.“ - Viru Sõna, (1991), 33, 19. III lk 2
- Heinsalu, Ülo. „Mõdriku-Paasvere oosid, allikad ja karstijärved“. - Eesti Loodus, 10, (1988), lk. 676
- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Joonuks, Helmut. „Hiie- ja ohvrikohad“. - Punane Täht, 64, 64, 30.V. (1972), lk 2
- Joonuks, Helmut. „Rakvere rajoon“. Tallinn (1977).
- Joonuks, Helmut. Tallinn-Narva. Tallinn (1979).
- Joonuks, Helmut. „Retk Pandivere vetele“. - Eesti Loodus, nr. 4, (1975), lk 250

- Jung, Jaan. Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
- Järg, Ilmar. „Põlula küla enne ja nüüd“. Rakvere. (2007).
- Kaasik, Ahto. „Virumaa hiied“ – Mäetagused 66, lk 99-114 (2017).
- Kaasik, Ahto. „Põlised pühapaigad“ (2016).
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ (2017).
- Kask, Ilmar. „Eesti NSV järvede nimestik“ (1964), lk 30
- Kull, Elmar. „Püha allikas ja määnd Virumaal Rägavere vallas“. - Loodushoid ja Turism, nr. 1, (1940), lk 41-42
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold. „Eesti rahva ennemuistsed jutud“. (1967), lk. 373-374.
- Laugaste, Eduard. „Kalevipoja jälgedel“ (1958).
- Martinsoo, Liidia. „Vinni“. Tallinn (1978), lk. 55;
- Molotok, Endel. „Mitte ainult leivast“ (1985).
- Molotok, Endel. (toim.) „Vinni valla kogumik“. Kus küla, seal kodu (2000).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Rakvere muuseum, fond 2115. Halljala 1905 1915 A. Länts, lk. 49-50.
- Rakvere muuseum, fond 2115. Halljala 1905 1915 A. Länts, lk 88-89
- <http://www.roela.ee/ajalugu>
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Viidalepp, Richard. „Iseloomustavat Eesti ohvrikividest“ (1940).